

İlimler Tasnifi Literatürleri İslâm Yazmalarının Kataloglanmasında Bir Zemin Sunabilir mi?*

Mustakim Arıcı**

Öz

Emevîlerden itibaren İslâm hanedanları döneminde eserlerin kütüphanelerde hangi kriterlere göre ayrıştırılıp dizildikleri bir İslâm kültür ve bilim tarihi problemi olarak araştırılmayı hak etmektedir. Fakat XVI. yüzyıl öncesi yazma eser koleksiyonları ve kütüphaneleri hakkında bu tartışmayı doyurucu bir şekilde yapmak için yeterli verilere sahip olduğumuzu söylemek güçtür. Buna karşılık özellikle XVI. yüzyıl ve sonrasındaki yazma eser koleksiyonları ve kütüphaneleri için bu problemi daha derinlikli bir şekilde tartışabilecek kaynakların elde olduğunu ifade edebiliriz.

Bu yazıda öncelikle ilk asırlardan XV. yüzyıla kadar İslam kütüphanelerinde eserlerin nasıl tasnif edildikleri hakkında kısa bir tartışma yapacağız. Ardından XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı yazma eser kütüphaneleri vakfiyeleri, defterleri ve fihristlerinden hareketle eserlerin nasıl tasnif edildikleri sorununa odaklanacağız. Daha çok ilimlere göre yapılan tasnifin işlevselliğini ve dakikliğini sorgulayacağız. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren yapılan kataloglarda ve günümüzde devam

* Makalenin hazırlık aşamasında müzakereleriyle ve erişemediğim bazı kaynakların teminiyle destek sunan Ali Aslan'a ve Alpaslan Fener'e, kıymetli teklifleri ve tavsiyeleri sebebiyle hakemlere teşekkür ediyorum.

** Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye, mustakimari-ci@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3021-3571

etmekte olan kataloglama çalışmalarında eserlerin ait oldukları ilim dallarına göre tasnif edilmesinde takip edilen bir ilimler tasnifi anlayışının olup olmadığını, varsa hangi kriterlerin göz önünde bulundurulduğunu tartışacağız. Son olarak yazma eser kütüphanelerindeki eserler için konularına göre yapılacak bir sınıflamada ya da konu başlığı belirleme hususunda takip edilecek sistematik bir ilimler tasnifi modelinin imkanını okuyucuların dikkatlerine sunacağız.

Anahtar Kelimeler: İlimler tasnifi, enmûzecu'l-ulûm, İslâm yazmaları, Osmanlı yazma eser kütüphaneleri, Ali Fethi Bey.

Does the Literature of the Classification of Sciences Provide a Basis for the Cataloguing of Islamic Manuscripts?

Abstract

It deserves to be investigated as a problem in the history of Islamic culture and science, according to which criteria the books were sorted and arranged in libraries during the Islamic dynasties starting from the Umayyads. But it is difficult to say that we have sufficient data to make this discussion satisfactorily about manuscript collections and libraries before the 16th century. On the other hand, we can state that there are resources that can discuss this problem in a more in-depth way, especially for manuscript collections and libraries of the 16th century and later.

In this article, we will first make a short discussion about how works were classified in Islamic libraries from the first centuries to the 15th century. Then, we will focus on the problem of how manuscripts were classified based on the Ottoman manuscript libraries' foundation certificates and catalogs from the 16th century to the end of the 19th century. We will question the functionality and preciseness of the classification, which is mostly made according to the sciences. We will examine whether there is an understanding of classification of sciences that is followed in the classification of books according to the branches of science they belong to, especially in catalogs made since the 19th century and in cataloging studies that continue today, and if there is such an understanding, we will discuss which criteria are taken into consideration. Finally, we will present to the attention of the readers the possibility of a new systematic model of classification of sciences to be followed in the classification of manuscript libraries according to their subjects.

Keywords: Classification of Sciences, Unmudağ al-'ulum, Islamic manuscripts, Ottoman manuscript libraries, Ali Fethi Bey.

I. Giriş: İslâm Öncesi Dönemden Osmanlı'ya

Felsefe tarihinde Aristoteles'in eserlerinin tasnif edilmesi Rodoslu Andronikos'a nispet edilmiştir. Aristoteles'in eserlerinin standart hale gelen bu sınıflaması Yeni-Eflâtuncu filozoflar tarafından birtakım değişiklikler ve ilavelerle daha da genişletilmiştir.¹ Aristoteles'in eserleri ve bunların kendi içindeki tasnifi yanında onun sahip olduğu kitapların İskenderiye Kütüphanesi'nin oluşumuna ilham verdiği kabul edilmiştir.² Dolayısıyla kütüphanecilik tarihinde kütüphanelerin ihtiva ettiği eserlerin tasnif edilmesinin epistemolojik, ontolojik, felsefi ve bilimsel bir karaktere ve arka plana sahip olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekir.

İslâm öncesi kültürlerde dinlerin kendi kaynaklarının, kutsal metinlerinin ve bunların etrafında oluşan ilimler ve eserlerin farklı toplumların yazılı kültürlerinin ve kitap miraslarının gelişiminde belirleyici olduğunu tahmin etmek güç değildir. Bu farklı birikimlerin bir kısmı tercümeleleliyle İslâm kültürünün oluşum asırlarında yönlendirici olmuştur. Sözü edilen kültürlerden yapılan alımlama Arap diline ve İslâm vahyine istinat eden ilimlerin tedvin sürecine eşlik etmiştir. Bütün bunların sonucunda İslâm dünyasında hicri 200'lere (miladi 800'lere) gelindiğinde oldukça yoğun bir yazma pratiğine ve kültürüne şahit olunmuştur. Bu dönemlerden itibaren tarih kaynakları hacimli denilebilecek terekelerin ve kütüphanelerin varlığından bahseden rivayetlere yer vermiştir. Mesela Ebû Abdillâh el-Vâkıdî'nin (ö. 207/823) İslâm dünyasında yaygın olan ilimler hakkında ardında 600 sandık dolusu eser bırakması³ nasıl bir yazım tecrübesine ulaşıldığını göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnektir.

Muhammed b. İshak Nedîm (ö. 385/995 [?]) gibi erken dönem kaynaklarında geçen bazı rivayetler dönemin kütüphanelerinde eserlerin belli bir düzene göre korunduğunu göstermektedir.⁴ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) Muhammed b. İshak Nedîm'in çağdaşı tarihçi ve edib Ebû Bekir es-Sûlî'nin (ö. 335/946) kitaplarının çok güzel bir şekilde tasnif edildiğini (*rattebe fihâ ecmele tertîbin*) rivayet

1 Gutas, "The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism", *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, ed. Gerhard Endress, Leiden & Boston, Brill, 2006, s. 93-94.

2 Şa'ban Abdülaziz Halife, *el-Kütüb ve'l-mektebât fi'l-'usûri'l-kadîme*, Kahire, ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1997, s. 196-198; Alberto Manguel, *Okumanın Tarihi*, çev. Füsün Elioğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 226-227.

3 Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, XLII, s. 471.

4 Mesela bkz. Muhammed b. İshak Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, T.Y.E.K. B.Y., 2019, s. 132.

etmektedir.⁵ Büveyhî veziri Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd (ö. 360/970) aynı zamanda bir âlimdi ve özellikle felsefe, matematik ve mekanik gibi alanlarda meşhurdu. İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) ifadesine göre onun zengin kütüphanesinde her ilme ait "100 deve yükünden fazla" eser toplanmıştı.⁶

İbn Miskeveyh'in çağdaşı İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) hükümdar Nûh b. Mansûr (s. h. 997-999) dönemi Sâ mânî sarayındaki kütüphane (*dâri kütübühim*) için söyledikleri birçok anahtar kelimeyi barındırmaktadır ve bunlar konumuz açısından oldukça kıymetlidir. Sultandan buradaki kitapları okumak ve mütalaa etmek için izin isteyen İbn Sînâ kütüphanenin birçok bölümden/odadan (*ilâ zâti büyûtin kesîretin*) oluştuğunu, bu bölümlerin de belli bir sıraya göre tanzim edilen, istiflenen kitap sandıklarından/dolaplarından (*fi külli beytin sanâdiku kütübün münaddadetin ba 'dehâ alâ ba 'din*) meydana geldiğini ifade etmiştir.⁷ Bu bölümlerin birinde Arapça ve şiir kitapları, bir diğerinde fıkıh kitapları olduğunu aktaran İbn Sînâ her bir bölümde ayrı bir ilim dalına ait kitapların (*ve fi külli beytin ilmün müfredun*) bulunduğunu hususen belirtmiştir. İbn Sînâ'nın işaret ettiği diğer kritik bir kavram bu kitapların kayıtlı olduğu defterdir. Onun ilgisini daha çok antik dönem ilimlerinin kayıtlı olduğu defter çekmiş ve bu defterden ihtiyaç duyduklarını incelemiştir (*fe-tale 'tü fihriste kütübi 'l-evâil*). İbn Sînâ kendisini büyüleyen bu kütüphanede kimsenin adını duymadığı eserlerin olduğuna temas etmiş, bundan önce görmediği gibi sonrasında da görme imkânı bulamayacağı eserlerle karşılaşmıştır.⁸ Bu kütüphanenin akıbeti ve bu akıbette İbn Sînâ'nın rolü hakkında klasik ve modern kaynakların spekülasyonları bir tarafa, bizi asıl ilgilendiren bu kütüphanede kitapların bilgi alanlarına göre konusal bir şekilde istiflenmesi ve bunların farklı defterlere kaydedilmesidir.

İbn Sînâ'nın tanıklıklarına benzer örnekler bazı İslâm hanedanlarının kütüphaneleri için de geçerli gözükmektedir. Beytülhikme Kütüphanesi ile Fâtımî Halifesi Azîz-Billâh'ın (s. 975-996) Kahire'de ve II. Hakem'in (s. 961-976) Endülüs'teki saraylarında kurdukları kütüphanelerin özel olarak hazırlanmış kataloglarının mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Azîz-Billâh'ın kütüphanesinde kırk oda tahsis edilmesi ve kitapların konularına göre tasnif edilerek ayrı ayrı odalara yerleştirilmesi, her odanın kapısında o odada mevcut kitapların

5 Yâkût el-Hamevî, *Mu 'cemü 'l-üdebâ: İrşâdü 'l-erib ilâ ma 'rifeti 'l-edîb*, thk. İhsan Abbâs, VI, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, s. 577.

6 Mehmet Bayraktar, "İbn Miskeveyh", *DİA*, XIX, s. 202.

7 W. Gohlman, *The Life of Ibn Sina: A Critical Edition and Annotated Translation*, Albany, New York, State University of New York Press, 1974, s. 34-37.

8 Gohlman, *The Life of Ibn Sina*, s. 36-37.

katalogunun/fihristinin bulunması⁹ İbn Sînâ'nın anlattıklarıyla örtüştüğü gibi bu bilgilerden Sâ mânî hükümdarının kütüphanesinin tek örnek olmadığını, bilakis İslâm coğrafyasının birbirine çok uzak olan beldelerinde benzer ve hatta aynı denilebilecek uygulamaların geçerli olduğu sonucunu çıkartabiliyoruz.¹⁰

İslâm kütüphaneleri üzerine çalışmaları olan modern araştırmacılar erken dönem İslâm hanedanlarından itibaren kütüphanelerin bir tasnif mantığına sahip olduğunu genel olarak benimsemektedir. Söz konusu araştırmacılar yukarıda aktarılan örneklerde olduğu gibi kütüphane kayıtları (*fihrist / fehâris*), tarih ve tabakat eserlerindeki bazı rivayetlerden hareketle kitapların kütüphanelerde konularına göre ya da müellif ve eser adlarına göre tasnif edildiğini benimsemektedir.¹¹ Konulara göre ayrılan eserlerin bir bina içindeki ayrı odalarda muhafaza edildiği, bunların müstakil fihristlerinin olduğu da görülmektedir.¹² Klasik kaynaklar sadece büyük kütüphanelerin değil, daha az kitap barındıran camilerdeki kütüphanelerin ya da şahıs kütüphanelerinin de fihristleri olduğuna delalet eden bilgilere yer vermektedir.¹³ Tâceddin Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin (ö. 613/1217) Câmîü'l-Emevî için vakfettiği 771 ciltlik koleksiyonunun fihristinin bulunması buna örnek olabilir. Bu koleksiyondaki eserler Muhammed b. İshak Nedîm'deki rivayete benzer şekilde Kur'ân, hadis, fıkıh, lügat, şiir, nahiv, sarf, antik dönemden aktarılan ilimler (*ulûmu'l-evâil*) gibi alanlara aittir.¹⁴ Şa'ban Abdülaziz Halife bu koleksiyondaki tasnifin ana hatlarıyla (i) Kur'ân ilimleri, hadis ilimleri ve fıkıh ilimleri, (ii) dil ilimleri, (iii) antik dönemden aktarılan ilimler (*ulûmu'l-evâil*) şeklinde üçe ayrılabilirliğini, bunun Bağdat'taki Dârü'l-ilm'in fihristiyle büyük benzerlik içerdiğini ve hatta Halep'teki Ahmediyye Kütüphanesi'ninkiyle aynı olduğunu ifade etmektedir.¹⁵

Dönemin ilim tasnifleri anlayışları ve literatürleriyle kütüphanelerdeki eserlerin bu tasniflere göre kaydedilmesi arasında doğrudan bir bağ kurmak için yeterli karinelere sahip değiliz. Buna karşılık eserlerin kütüphanelerde basit dü-

9 Erünsal, "Katalog", *DİA*, XXV, s. 24.

10 Benzer örnekler için bkz. İsmail Erünsal, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018, s. 423-427.

11 Muhammed Mâhir Hamâde, *el-Mektebât fi'l-İslâm ve tetavvuruhâ ve mesâiruhâ*, 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981, s. 154.

12 Şa'ban Abdülaziz Halife bu kütüphanelerdeki eserlerin tasnif yönteminin günümüzdeki konusal tasnife benzediğini düşünen araştırmacılardan biridir. Şa'ban Abdülaziz Halife, *el-Kütüb ve'l-mektebât fi'l-usûri'l-vustâ: eş-Şarku'l-müslim, eş-Şarku'l-aksâ*, Kahire, ed-Darü'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1997, s. 393.

13 Hamâde, *el-Mektebât fi'l-İslâm*, s. 155.

14 Erünsal, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, s. 424.

15 Halife, *el-Kütüb ve'l-mektebât fi'l-usûri'l-vustâ*, s. 394-395.

zeyde de olsa bir ilimler sınıflamasına göre ayrıştırıldığını gösteren aktarımları birleştirdiğimizde anlamlı bir tablo ortaya çıkmaktadır. İslâm düşüncesinde ilk ilimler tasnifleri felsefî ilimlerle sınırlıdır. Aynı zamanda bir mütercim olan İbnü'l-Mukaffâ' (ö. 142/759) *el-Mantık* eserinde böyle bir tasnif yapar.¹⁶ Abdîşû b. Bihrîz (ö. 211-212/827'den önce [?])¹⁷ ve daha sonra birçok filozof felsefî ilimlere dayalı benzer sınıflamalar yapar. Bu sürecin ardından hicri üçüncü asırdan itibaren Arap dili, kültürü ve İslâmî ilimlere dayalı ilimler de ilgili şemalarda yerini alır. Tam da bu dönemlerde, yani çok zengin bir kitap kültürünün olduğu, İslâm dışı kültürlerden gelen ilimler ve İslâmî ilimlerde muazzam bir yazma gayretinin olduğu dönemde kütüphanelerde (i) dil ilimleri, (ii) dini ilimler ve (iii) felsefî ilimler üçlemesine denk gelen fihrist örneklerinin olması ve bunun sonraki yüzyıllarda da devam ettiği söylenebilir. Bu üç alanın altındaki ilimlerin müstakil olarak yazıldığı ve böylelikle konu başlığı sayısının onlu, yirmili ve otuzlu rakamlara çıktığı fihristler de mevcuttur.¹⁸ Osmanlı öncesi kütüphanelerde görülen bu örnekler Osmanlı kütüphanelerinde de yaygın olarak kullanılacaktır.

XIII. yüzyıl Irak, Mısır ve Suriye bölgesindeki kütüphanelerin alanın uzmanları tarafından katalog olarak sayılan kayıtlarında çok gelişmiş olmasa da belli bir tasnif anlayışının egemen olduğu kabul edilmektedir. Bağdat'taki Mustansiriyye Kütüphanesi bunlardan biridir.¹⁹ el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın (ö. 635/1237) Şam'daki kütüphanesinin kayıtları da bu açıdan önemli bir örnektir. Bu kütüphaneye odaklanan çalışmada Konrad Hirschler'in tartıştığı hususlardan biri kitapların konularına göre tasnifidir.

Kütüphanedeki eserler (i) İslâmî (naklî) ilimler, (ii) dil ilimleri, (iii) şiir, (iv) âdâb ve (v) aklî ilimler şeklinde beş ana tema etrafında on beş bölüme ayrılmıştır. Konulara göre tasnif yapılan Eşrefiye Kütüphanesi kataloğunda eserlerin tasnifi ile ilimler tasnifi ilişkisini sorgulayan Hirschler kataloğun Fârâbî (ö. 339/950), Gazzâlî (ö. 505/1111) veya İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) ilimler tasnifi gibi sistematik olmadığını, bu kataloğun kitaplara erişimdeki kolaylığı önelediğini öne sürmektedir. Burada Gazzâlî'nin nazari-ameli, farz-ı ayn-farz-ı kifaye ayrımları-

16 İbnü'l-Mukaffâ', *el-Mantık*, nşr. M. Tâkî Dânişpejûh, Tahran, Encümen-i Felsefe-i İrân, 1978/1357, s. 2-4.

17 İbn Bihrîz, *Hudûdü'l-mantık*, nşr. M. Tâkî Dânişpejûh, Tahran, Encümen-i Felsefe-i İrân, 1978/1357, s. 119.

18 Halife, *el-Kütüb ve'l-mektebât fi'l-usûri'l-vustâ*, s. 396-397.

19 Yusuf b. Reşid İş, *Kütüphânehâ-yı umûmî ve nîme-i umûmî-yi Arabî der kurûn-i vustâ: (beyne'l-nehreyn, Suriyye ve Mısır)*, çev. Esedullah Alevî, Meşhed, Âsitân-ı Kuds-i Razavî, 1994/1372hş, s. 191.

na konu olacak bir yaklaşım yoktur.²⁰ Bu katalogdaki 9 numaralı ve 10 numaralı aklî ilimler başlığı altında tıp, eczacılık, toksikoloji, diyet, veterinerlik, beyzere, binicilik, astronomi, rüya tabiri, toprak falı, matematik, satranç, savaş sanatı, ziraat gibi alanlara dair eserlerin sunulması²¹ ayrıntılı bir ilimler tasnifi şemasının esas alınmadığını, belli disiplinlerde yazılan eserlerin ana başlıklarda birleştirildiğini göstermektedir. Eşrefiye örneği üzerinde daha ayrıntılı durmak birçok açıdan ufuk açıcı olacaktır.

Tablo 1. Eşrefiye Kataloğu özeti.²²

1	Nakli ilimler	Kur'an, hadis
2	Nakli ilimler	Hadis
3	Nakli ilimler	Fıkıh
4	Dil ilimleri	Nahiv, lügat ilmi
5	Dil ilimleri	tarih
6	Şiir	İslam öncesi ve erken İslam dönemi
7	Âdâb	
8	Âdâb	
9	Akli ilimler	astronomi, rüya tabiri, toprak falı, matematik, satranç, savaş sanatı, ziraat
10	Akli ilimler	tıp, eczacılık, toksikoloji, diyet, veterinerlik, beyzere, binicilik
11	Şiir	
12	Şiir	
13	Şiir	
14	Âdâb	
15	Âdâb	

Eşrefiye'deki modelin aksini gösteren örnekler ortaya çıkmadıkça buradaki modelin veya benzerinin büyük oranda Abbâsîler kütüphanelerinde ve bu dönemdeki hanedanların kurduğu kütüphanelerde yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Ve yine bu veya buna benzer modeller büyük ihtimalle XIII. yüzyılda İlhanlılar ve Memlûkler dönemi kütüphanelerinde de kullanılmakta olup kütüphaneler için sistematik ve ayrıntılı bir ilimler tasnifi esas alınmıyordu. Hatta bazı örneklerde konu başlığı olarak ilimler ve kitaplar aynı tür gibi sayılabiliyordu.²³

20 Konrad Hirschler, *Medieval Damascus: Plurality and Diversity in an Arabic Library: the Ashrafiya Library Catalogue*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016, s. 73.

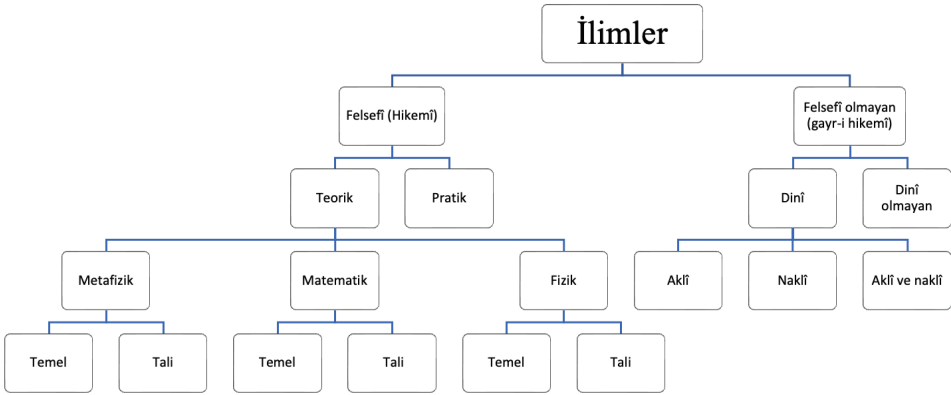
21 Hirschler, *Medieval Damascus*, s. 74.

22 Hirschler, *Medieval Damascus*, s. 72.

23 Halife, *el-Kütüb ve'l-mektabât fi'l-usûri'l-vustâ*, s. 395-398.

XIV. y.y.ın hemen başında Farsça yazılan *Dürretü't-tâc*'da müellif Kutbüddin Şîrâzî (ö. 710/1311) yetmiş yakın ilim dalının ayrıntılı bir tasnifi sunmuştu.²⁴ XIV. yüzyıl ortalarında Kahire'de yazan İbnü'l-Ekfânî (ö. 749/1348) *İrşâdü'l-kâsîd*'da ilimlerin oldukça gelişmiş bir tasnifini vermekle kalmıyor, aynı zamanda ilim dallarında yazılan eserleri kısa (*muhtasar*), orta (*mütevassıt*) ve uzun (*mebsût*) şeklinde ayırma tabi tutuyordu.²⁵ Şîrâzî ve İbnü'l-Ekfânî gibi isimlerin eserlerine ve benzeri ilim tasniflerine sahip eserlere karşılık Eşrefiye örneğinde kütüphaneler için tasnif literatüründeki modellere tam olarak uyulmaması, yani eserlerin vakfiye, defter veya fihristlerde ayrıntılı bir ilim tasnifine göre taksim edilmemesi başka ihtiyaçlarla açıklanabilir. Mesela eserlerin ait oldukları bilgi sahalarının ana dilim dallarına göre yüzeysel bir şekilde yazılıyor olması daha işlevsel görülmüş olmalıdır.

Şema 1. *Dürretü't-tâc*'da ilimler²⁶

II. XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Osmanlı Kütüphane Fihristlerine Kısa Bir Bakış ve Ali Fethi Bey Örneği

Yukarıda bazı örneklerine yer verdiğimiz gibi Osmanlı öncesi kütüphanelerde eserlerin konusal ayrımı ile sistematik olmasa da ilimler tasnifleri literatürleri arasında ilişki kurulabileceğini kabul eden araştırmacılar gibi Osmanlı kütüphaneleri hakkında da benzer iddialara tanık olmaktadır. İsmail Erünsal'ın “hâfiz-ı kütüblere konusal tasnif yaparken konu başlıklarını belirlemede, *Mev-*

24 Kutbüddin Şîrâzî, *Dürretü't-tâc li gurreti'd-Dübâc*, thk. S. M. Meşkeve, 2. bs., Tahran, İntişârât-ı Hikmet, 1986/1365hş, s. 151-163.

25 İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsîd ilâ esne'l-makâsîd*, nşr. Jan Justus Witkam, Leiden, Ter Lugt Pers, 1989, s. 65 vd.

26 Şîrâzî, *Dürretü't-tâc li gurreti'd-Dübâc*, s. 151-163.

*zû 'âtü'l-'ulûm*²⁷ türü eserlerin büyük kolaylık sağladığını²⁸ söylemesi bizim açımızdan önemlidir. Bu sebeple ilimler tasnifi literatürlerinin kütüphanecilik tarihi araştırmaları için daha yakından incelenmesi gerekmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ilim dünyasında yazılan tasnif ve enmuzec türü eserlerde ilimlerin adedinde gittikçe artan önerilere şahit olunmaktadır. Burada önemli olan soru Kutbüddin Şîrâzî, İbnü'l-Ekfânî gibi Osmanlı öncesi müellifleri ve Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) gibi Osmanlı müelliflerinin tasniflerinin Osmanlı kütüphaneleri için ne derede takip edildikleridir. Görebildiğimiz kadarıyla bu literatürlerdeki derinlik ve ilim dallarındaki çeşitlilik özellikle XIX. yüzyıla kadarki kütüphane defterleri, fihristleri ve katalogları haricinde pek de karşımıza çıkmayacaktır. Hatta birazdan üzerinde durulacağı üzere Ali Fethi Bey'in devam ettirilmeyen önerisi dışında Osmanlı fihristleri ve defterleri onlu rakamlardan yirmili ve otuzlu rakamlara değişen ilim başlığıyla sınırlıdır. Bu örnekler Memlükler ve daha önceki örnekler ile benzeşmektedir. Osmanlı kütüphaneleri vakfiyelerinde ayrıntılı bir tasnife göre hazırlanmış listelerin olmayışını²⁹ vakfiyelerin yapısı gereği burada eserlerin çok ayrıntılı bir tasnife tabi tutulmamasına bağlamak oldukça makul gelmektedir. Ancak bunun yanında zaten önceden aktarılan uygulamaların etkisi de bir başka sebep olarak görülmelidir.

İsmail Erünsal muhtelif çalışmalarında Osmanlı kütüphanelerinin defterleri, fihristleri hakkında yaptığı tartışmalarda bunların konusal bir tasnife ne oranda bağlı olduğunu tartışmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren incelediği örnekler arasında bazı özellikleri sebebiyle öne çıkanlar vardır. II. Bayezid (s. 1481-1512) dönemi Atûfî diye bilinen Hayreddin Hızır (ö. 948/1541) adlı âlimin hazırladığı katalog konusal tasnif problemi bakımından önemlidir. Erünsal, katalogun tasnif kriterlerindeki sorunlardan da söz etmektedir.³⁰ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yapılmış bazı katalog örneklerinde kitaplar büyük oranda ilimlerin ana hatlarıyla tasnif edilmesine bağlı olarak kayda geçirilmiştir. Ezcümle bu

27 Bu eserlerle ilgili bizim tercih ettiğimiz adlandırmalar için bkz. Mustakim Arıcı, "Temel Problemler Ekseninde Tasnifü'l-ulûm ve Enmuzecü'l-ulûm Literatürleri", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik, 2019, s. 22-35.

28 İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, 3. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2020, s. 513.

29 Burada Müjgan Cunbur'un da ifade ettiği üzere günümüze ulaşan örneklerin önemli bir kısmının Osmanlı döneminde kurulan kütüphanelerin defterlerinden ve vakfiyelere eklenmiş olan kitap listelerinden ibaret olduğunu ve bunlarda spesifik bir tasnif aramanın pek de isabetli olmadığı söylenebilir. Müjgan Cunbur, "Kütüphane Vakfiyelerinde İlimlerin Sınıflandırılması", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 19/4, 1970, s. 309-316.

30 Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, s. 515.

katalogların sade bir ilimler tasnifi mantığına sahip olduğu görülür,³¹ on, yirmi, otuz civarında ilim dalına göre başlıklandırma yapıldığı bu fihristlerde dikkati çeker.³² XVIII. yüzyıl başlarında vakfiyelere ekli liste-katalogların yanında müstakil kataloglar da yaygınlaşmaya başlar. Yine defter olarak adlandırılan bu kataloglar, tasnif sistemi bakımından XVI-XVII. yüzyıllarda hazırlananlardan pek farklı değildir. Hatta Erünsal kataloglarda yer yer yeni başlıklar önerilse de konu başlıklarının belirlenmesi ve sıralanmasında ortak bir tutumun olmadığını düşünmektedir.³³ Bu örneklerin XIX. yüzyıldaki kataloglarda ve II. Abdülhamid (s. 1876-1909) zamanında hazırlanan Devr-i Hamîdî kataloglarında da önceki kataloglardaki başlıkların büyük oranda korunduğu, ama birçok yeni başlığın eklendiği dikkati çeker.

1850-54 arasında Osmanlı'daki ilk toplu katalog çalışmasını yaptığı kabul edilen Ali Fethi Bey, Galata, Eyüp ve Üsküdar'daki 36 vakıf kütüphanesindeki kitapları ait olduğu ilim dalına göre sınıflamıştır.³⁴ *el-Asâru'l-Aliyye fî Hazâini'l-Kütübi'l-Osmâniyye* başlıklı bu çalışma hakkında Erünsal kitapların bir ilim dalının altında verilmesinin aranan kitabı bulmayı zorlaştırdığından ve "ilimlerin tasnif edilmesinde de tutarsızlıklar olduğundan" söz etse³⁵ de Ali Fethi Bey örneği bizim incelediğimiz açıdan, yani ilimler tasnifi ve enmuzec türü eserlerdeki sistematığın yazma eser kütüphanelerine uygulanabilirliğini göstermesi açısından oldukça kıymetlidir.³⁶

31 Mesela bkz. Yazma Bağışlar, nr. 252, 2277, 2742.

32 Burada İtalyan din adamı ve edebiyatçı Giambattista Toderini'nin (1728-1799) XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul'daki tanıklıkları çok önemlidir. Toderini eserinin kütüphaneler kısmında İstanbul kütüphanelerini birçok açıdan tartışırken öne çıkardığı meselelerden biri kütüphanelerin ihtiva ettiği kitap sayısı, bunların nasıl tasnif edildiğidir. Toderini'nin verdiği kütüphane fihristlerindeki konu tasniflerinin çoğunun aynı olduğunu fark etmesi ve buna işaret etmesi dikkat çekicidir. Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 152-181.

33 Erünsal, "Katalog", *DİA*, XXV, s. 26.

34 Malik Yılmaz - İbrahim Göksel Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım: Devr-i Hamidi Katalogları*, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2018, s. 36.

35 Erünsal, "Katalog", *DİA*, XXV, s. 26.

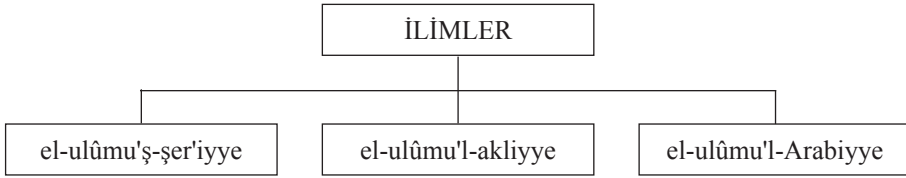
36 Ali Fethi Bey, *el-Asâru'l-Aliyye fî Hazâini'l-Kütübi'l-Osmâniyye*, Beyazıt Umûmî B5092 ve B5093.

Tablo 2. Ali Fethi Bey'in tasnifi

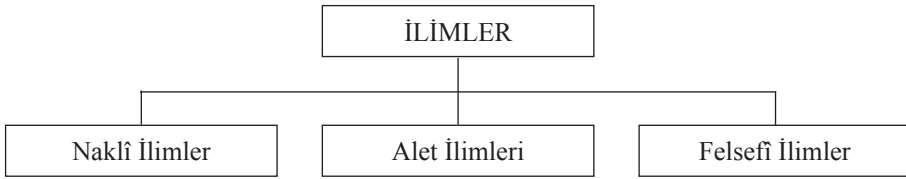
Ulûm-i şer'iyeye	1	Kıraât	Mushaf, Sureler, Cüzler, Kütüb-i Semâviyye-i Mensûha, Tertîb-i Zîbâ, Kütüb-i Kıraât-ı Vücûh-ı Kurân, Vesâir Kur'ân lafızlarına müteallik
	2	Tefâsîr	Tefsîr, esbâbü'n-Nüzûl, İ'râbu'l-Kur'ân, Ahkâmu'l-Kur'ân, Vesâir Kur'ân lafız manalarına müteallik
	3	Ehâdîs	Ehâdîs
	4	Fıkhiyyât	Fıkıh, Fetâvâ, Ferâiz, Sükûk, Vesâir
	5	Usûl	Usûl-ı Fıkıh, Usûl-ı Hadîs, Usûl-ı Tefsîr
	6	Tasavvuf	İlm-i Tasavvuf, İlm-i Ahlâk-ı Muhammediyye, İlm-i Ta'bir-i Menâm, Havâss-ı Kur'ân, Havâss-ı Esmâi'l-Hüsnâ ve Şerhi, Ed'îye, Evrâd-Ezkâr, Silsile, İlm-i Hurûf, İlm-i Vefk, İlm-i Tılsımât, ..., İlm-i Reml, İlm-i Cifr, Vesâir
	7	Kelâm	İlm-i Kelâm (yani akayid-i diniyye-i ehl-i sünnet ve'l-cemaata müteallik olan kütüb-i şerifenin esamisini havi)
Fünûn-i edebiyeye	8	Siyer ve tevârih	Siyer, Tevârih, Tezkire, Muhâdarât, Menâkıb, Tabakât, Ensâb, Künâ, Esmâ-i Ricâl, Esmâ-i Büldân, Havâss-ı Büldân, Coğrafya, Esâmî-i Hayvânât, Acâibu'l-Mahlûkât, Esâmî-i Kütüb, İlm-i Ferusiyye (binicilik), Hiyel-i Harbiyye, Tir u Kemân, Fezâil-i Cihâd, Fezâil-i Bilâd
	9	Şi'riyyât	İnşâ, Ebyât, Devâvîn, Aruz, Kâfiye, Envâ-i Hutût, Esrâr-ı Aklâm, Durûb-i Emsâl, Mu'ammât, Vesâir
	10	Me'ânî	İlm-i Beyân, İlm-i Bedî (Me'ânî)
	11	Sarf, nahiv	İlm-i Sarf, İlm-i Nahv, İlm-i İştikâk (sarf u nahv)
	12	Lugat	İstîlâhât, İlm-i Va'z, Ta'rifât, Furuk, Mevzû'âtul-ulûm, Müfredât-ı Kur'âniyye, Garâib-i Âyât-ı Beyyinât, Garâib-i Ehâdis-i Şerîfe
Ulûm-ı hikemiyye	13	Hikemiyyât	hikmet, hey'et, hendese, hisâb, mantık, âdâbü'l-bahs, usturlab, rub-ı müceyyeb, rub-ı mukantar, İlm-i nücûm, İlm-i ihtiyârât, suveru'l-kevâkib, İlm-i kimya, fenn-i Harb, ahlâk-ı hikemiyye, kelâm-ı hükemâ ve vesâir
	14	Tıbbiyyât	ulûm-ı tıbbiyye, havâss-ı eşcâr, havâss-ı nebâtât, esmâ-i nebâtât, havâss-ı cevâhir ve ahcâr, havâss-ı hayvânât ve vesâir

Ali Fethi Bey'in yaptığı tasnifte ilim dallarını sınıflandırması daha önceki bilinen örneklerden bazı açılardan ayrılmaktadır. Öncelikle ilimlerin kendi başlarına, yani tek tek değil de İslâmî ilimler, dil ilimleri ve felsefi ilimler şeklinde üç ana bölüme ayrılması ve sonra tekrar alt dallara ayrılması kataloglama çalışmaları tarihi açısından önemlidir. Bu ayırım yukarıda Şa'ban Abdülaziz Halife'den yaptığımız aktarımda ilgili kütüphanenin ve benzerlerinin üçlü ana ayrımıyla aynı olduğu gibi İslam düşünce geleneğindeki tasnif ve enmüzece eserlerinde olan tasniflerdeki benzerliğiyle dikkat çekmektedir. Özellikle Osmanlı coğrafyasında Dâvûd-i Kayserî'nin (ö. 751/1350) *İthâfû's-Süleymânî*'si,³⁷ Mehmed Şah Fenârî (ö. 839/1435) *Enmûzecu'l-ulûm*'unda³⁸ ve sonrasındaki tasniflerde görülen üçlü ana ayırımın Ali Fethi Bey'de karşımıza çıkması önemlidir.

Şema 2. Dâvûd-i Kayserî, *İthâfû's-Süleymânî*

Şema 3. Mehmed Şah Fenârî, *Enmûzecu'l-ulûm*

Ali Fethi Bey'in kataloglama açısından yaptığı daha özgün olan şey üç bölümün altındaki 14 ana ilim dalının kendi içinde çok daha ayrıntılı bir tasnife tabi tutulmasıdır. Mesela İslâmî ilimlerden “fıkhiyyât” olarak verdiği fıkıh ilimleri “fıkıh, fetâvâ, ferâiz, sukûk ve vesâir” şeklinde, usûl ilimleri “fıkıh, hadis

37 Dâvûd-i Kayserî, *İthâfû's-Süleymânî*'sinde yer alan ilim hakkında bkz. İhsan Fazlıoğlu, “İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî: el-İthâfû's-Süleymânî fi'l-ahdi'l-Orhânî Dâvud el-Kayserî”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV/1, 2017, s. 1-68.

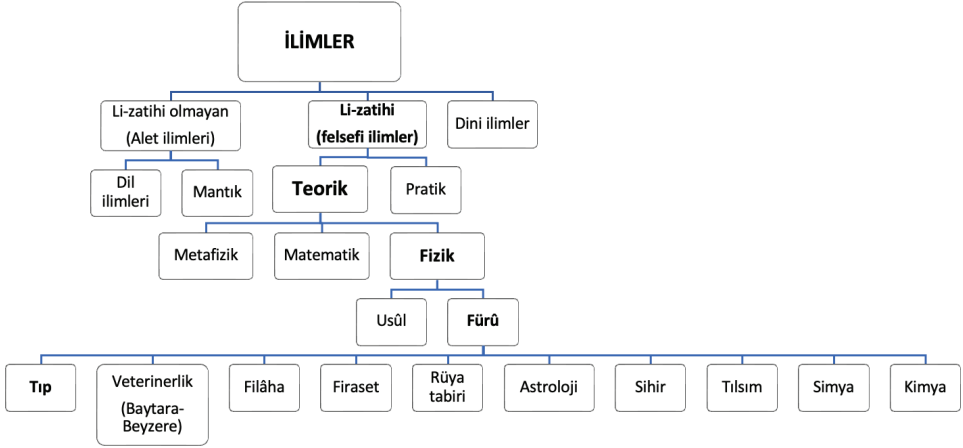
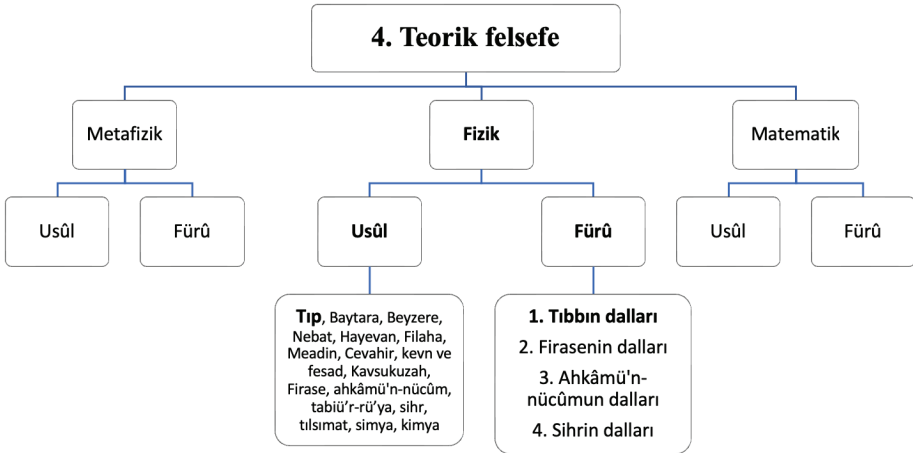
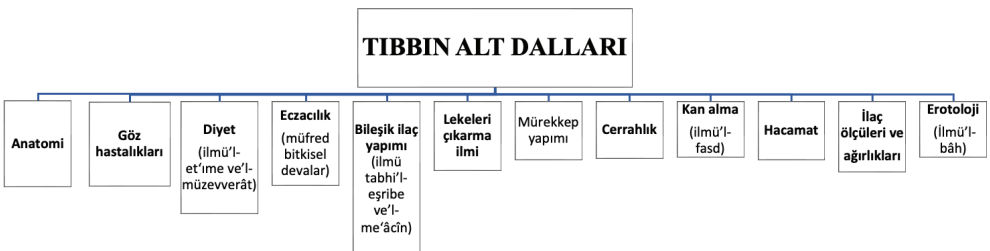
38 Mehmed Şah Fenârî, *Enmûzecu'l-ulûm*'u hakkında bkz. Mehmet Çiçek, “Mehmed Şah Fenârî ve Enmücesü'l-ulûm'u”, *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik, 2019, s. 239-276.

ve tefsir usulleri” şeklinde açılır. Felsefi ilimler (Hikemiyyât) “hikmet, hey’et, hendese, hisab, mantık, âdâbü’l-bahs, usturlab, rub-ı müceyyeb, rub-ı mukantar, ilm-i nücûm, ilm-i ihtiyârât, suveru’l-kevâkib, ilm-i kimya, fenn-i harb, ahlâk-ı hikemiyye, kelâm-ı hükemâ ve vesâir” şeklinde açılmıştır. Tıp ilim sahaları (Tıbbiyyât) “ulûm-ı tıbbiyye (tıp ilimleri, yani bunun da alt dalları var), havâss-ı eş-câr, havâss-ı nebâtât, esmâ-i nebâtât, havâss-ı cevâhir ve ahcâr, havâss-ı hayvânât ve vesâir” başlıklarıyla açılır. Mesela bazı modern kataloglama çalışmalarında veterinerlik, eczacılık gibi ilimlere dair eserleri doğrudan tıbbın altına almak, bunlara anahtar kelime yazarken bu alt karşılıkları kullanmamak Ali Fethi Bey’in önerisine göre daha geri bir uygulamadır.

Bu tasnifin fûnûn-i edebiyeye kısmı XV. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Molla Lütfi’nin (ö. 900/1495) *el-Metâlib*’indeki³⁹ özellikle dil ilimleri tasnifini ve vurgusunu, ayrıca Taşköprülüzâde’nin önerilerini hatırlatmaktadır. Mesela vaz ilmüne, ilimlerin konuları ilmüne (*mevzu’âtü’l-ulûm*) yer açması yukarıda zikredilen benzerleri gibi ortada kalan birçok bilgi sahasına ait eserleri daha isabetli bir yerde konumlandırma imkanı verecektir.

Ali Fethi Bey’in bu ayrımlarının alt başlıklarında tam olarak örtüşmese de bölüm, ilim sahaları, ilimler ve yan dalları (*fîrû’î*) şeklindeki gruplandırmada İbnü’l-Ekfânî ve Taşköprülüzâde’den ilham aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Mesela İbnü’l-Ekfânî’de tıp, doğa bilimlerinin (fizik) yan dallarından biri olarak şemada yer bulmuştur. Taşköprülüzâde’nin tasnifinde ise daha alt bir kategori açılarak tıbbın da yan dallarına yer verilmişti. Dolayısıyla Ali Fethi Bey’in birçok ilim dalının daha alt kategorilere bölmesi önceki fihrist tasniflerinden gelişmiş ve daha sistematiktir. Ali Fethi Bey’in mesela tıp başlığıyla yetinmeyip onu da bölümlenmesi veterinerlik, vahşi kuşların bakımı gibi özel literatürlere tıp demenin önüne geçecektir.

39 Bu eser hakkında bkz. Şükran Fazlıoğlu, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması: El-Metâlib el-ilâhiyye fî mevzûât el-ulûm el-luğaviyye* / Tokatlı Hasanoğlu Lütfullah (Molla Lütfi), eleştirel metin ve inceleme Şükran Fazlıoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012.

Şema 4. İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsıd*'da genel tasnif ve tıbbın yeriŞema 5. Taşköprülüzâde, *Miftâhü's-sa'âde*, 4. devha.Şema 6. Taşköprülüzâde, *Miftâhü's-sa'âde*, 4. devhadan tıbbın yan dalları.

Ali Fethi Bey'in tasnifinde farklı ilim dallarında yazılan risaleler, talikler, serhler, haşiyelerden ve başka telif türlerinden oluşan mecmualar için bir formül sunulmaması öne çıkan bir eksiklik olarak zikredilebilir.

1861-1870 yıllarında İstanbul'da kütüphaneler müfettişi olan Abdurrahman Nâcim Efendi'nin yaptığı kabul edilen 24 kütüphanenin umumi fihristinde 19 konu başlığı görülür. Onun belirlediği konu başlıkları Ali Fethi Bey'inki gibi ayrıntılı değildir ve bir anlamda Ali Fethi Bey öncesinde yaygın olarak uygulanan modeli devam ettirmiştir. İlimlerin alt branşları hakkında yazılan eserlerin, özellikle de konulu risalelerin daha doğru bir yerde konumlandırılması imkanını bu klasik tasnifler sunmamaktadır. Ne var ki bundan sonra yapılan kataloglarda Ali Fethi Bey'in modeli değil de daha sonra yapılan katalogların geçerli olduğu gözükmektedir.⁴⁰ Nitekim Dâmâd İbrahim Paşa, Râgıb Paşa ve Fatih Camii defterlerinde tasnife konu olan ilim başlıkları birbirine çok benzemektedir.

Tablo 3. Abdurrahman Nâcim Efendi kataloğu⁴¹

1	Kütüb-i semâviye	1	Tecvid ve Kıraat
2	Tefâsîr	2	Usûl-i hadis
3	Hadis	3	Usûl-i fikh
4	Fıkıh	4	Fetâvâ
5	Ferâiz	5	Akaid ve kelim
6	Tasavvuf, mevâiz, mecâlis	6	Ed'îye, evrâd, havâssü'l-esmâ
7	Hikmet	7	Mantık
8	Hey'e	8	Hendese ve hesap
9	Ahkâm-i nücûm	9	Evfâk, reml, havâssü'l-hurûf
10	Tevârîh, siyer	10	

Tablo 4. Defter-i Kütübhâne-i Dâmâd İbrahim Paşa⁴²

1	Mesâhîf-i şerîfe	1	Kıraat
2	Semâviyye	2	Tefsir
3	Hadis	3	Usûl-i hadis
4	Fıkıh	4	Usûl-i fikh
5	Fetâvâ	5	Ferâiz

40 Yılmaz - Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım*, s. 39-42.

41 Yılmaz - Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım*, s. 39.

42 Yılmaz - Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım*, s. 40-41.

6	Tasavvuf	6	Mevaiz ve ahlâk
7	Akaid ve kelam	7	Hikmet
8	Mantık	8	Cebir
9	Astronomi	9	Yıldızlar ilmi
10	Matematik	10	Coğrafya
11	Tarih ve Tabiiye	11	Tarih ve Beşeriyet
12	Tıp	12	Edebiyat
13	Yazışma ve Divan	13	Meânî ve beyan
14	Âdâb	14	Nahiv
15	Sarf	15	Lügat
16	Mecmua	16	Diğer

Tablo 5. Râgıb Paşa Kütüphanesi Kataloğu⁴³

	Mesâhîf-i şerife		Tecvid ve Kıraat
	Tefsir		Hadis
	Usûl-i hadis		Fıkıh
	Usûl-i fıkıh		Ferâiz
	Fetâvâ		Sarf
	Nahiv		Âdâb, va'z ve istiare
	Meani ve beyan		Lügat
	Akaid ve kelam		Hikmet
	Hey'et, hendese ve hesap		Coğrafya
	Havass		Tıp
	Siyaset ve ahlâk		Mecâmi-i funûn

Tablo 6. Fatih Camii Kütüphanesi Kataloğu⁴⁴

	Mesahif-i şerife		Kıraat
	Tefsir		Kütüb-i Semâviye
	Hadis		Usûl-i hadis
	Fıkıh		Usûl-i fıkıh
	Fetâvâ		Sarf
	Nahiv		Âdâb, va'z ve istiare
	Meani ve beyan		Lügat

43 Yılmaz - Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım*, s. 42.

44 Yılmaz - Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım*, s. 43-44.

	Edebiyat, Muhazarat, devâvîn		Tasavvuf ve mevâiz
	Akaid ve kelam		Mantık
	Hikmet		Hesab ve hendese
	Hey'et ve coğrafya		Ahkâm-ı nücum
	Tıb		Havass
	Remil ve cifir		Tabir
	Tevârîh-i tabiiyye ve tevârîh-i siyer		Mecâmi

Sultan II. Abdülhamid döneminde 69 koleksiyonun defterlerinin 40 cilt halinde basıldığı Devr-i Hamîdî Kataloglarındaki⁴⁵ bakış açısı ve kullanılan model yukarıda verilen son örneklerle büyük benzerlikler ihtiva eder.⁴⁶ Bu katalogların bir kısmı yakın zaman önce yapılmış Damad İbrahim, Râgıb Paşa, Fatih Camii kataloglarının aynısı ve çok az değişikliğe uğramış halini ihtiva eder.

III. Sonuç ve Öneri

IX. yüzyıldan XV. yüzyıla kadarki dönemde katalog çalışmaları için malzeme olabilecek en ufak bilginin kayda geçirilmesi önem arzeder. Bu açıdan biyografi, tarih, tabakat ve başka alanlardaki eserlerde geçen bilgilerin taranması yerinde olur. Zira İbn Sînâ'nın Sâ mânî hükümdarının kütüphanesindeki gözlemleri gibi örneklerin çoğaltılması mümkündür. Bu bağlamda Eşrefiye örneğinin dönemi ve sonrasındaki durumu araştırılmalıdır. Hirschler'in bu kütüphanede kitaplara ulaşmadaki işlevselliği öne çıkarması kütüphanelerde ayrıntılı tasniflerinin yapılmasını anlamlı kılmaktadır.

XIX. yüzyıldaki Osmanlı yazma eser kütüphanelerinin defterleri, fihristleri ve kataloglama çalışmaları kütüphanecilik tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Bu kaynaklarda kütüphanecilik, bilgi ve belge alanlarının uzmanları tarafından daha ayrıntılı çalışılması gereken incelikler ve problemler bulunmaktadır. Bununla birlikte ilgili kaynaklarda farklı branşların farklı açılardan irdeleyeceği sorunlar da bulunmaktadır. Tarih, dil, edebiyat, sanat, bilim tarihi, felsefe ve İslâmî ilimler gibi alanların kesişim noktalarında bulunan yazma eser kütüphanelerindeki eserlerin modern araştırmacıların kolaylıkla kullanabileceği ve veriler çıkar-

45 Mesela bkz. *Defter-i Kütübhâne-i Ayasofya*, Dersaadet, Mahmûd Bey Matbaası, 1304; *Defter-i Kütübhâne-i Beşir Ağa*, Dersaadet, İstanbul, [t.y.]; *Defter-i Kütübhâne-i Dâmâd İbrahim Paşa*, Dersaadet, Atik Zabtiye Sokağında 63 Numaralı Matbaa, 1312; *Defter-i Kütübhâne-i el-Hâcc Selim Ağa*, Dersaadet, Artin Asaduryan Basımevi, 1310.

46 Yılmaz - Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım*, s. 49-131.

tabileceği şekilde dijital kataloglarının hazırlanması için ortak akıl ve birikime ihtiyaç duyulmaktadır.

XVI. yüzyıldaki fihrist ve defterlerden Devr-i Hamîdî kataloglarına uzanan literatür ile tasnif literatürü arasındaki ilişki de daha derinlemesine incelemelidir. Bu çalışmada bazı örneklerini verdiğimiz gibi tasnif ve enmuzec eserleri XVI.-XVIII. yüzyıllarda kütüphane fihristlerinin hazırlanmasında kısmen etkili olmuş gibi görünürken ilgili eserlerin Ali Fethi Bey'in çalışmasında yönlendirici ve ilham verici kaynaklar olduğu söylenebilir.

XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla Osmanlı kütüphanelerinin vakfiyeleri, fihristlerinin hazırlanmasında farklı ihtiyaçlar ve gereksinimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. XIX. yüzyılda hazırlanan Osmanlı kütüphaneleri kataloglarının barındırdığı tüm eksiklere rağmen bu dönemde duyulan ihtiyaca cevap verecek şekilde bir gelenek oluşturmayı başardığını söylemek de yanlış değildir. Ne var ki yazma eser kütüphane kataloglarının modern neşirleri için geliştirilmeye, ihya edilmeye yatkın olan bu miras uzun süre terkedilmiştir. Dahası yakın zamanlarda yapılan birçok çalışmada türlü türlü ilim tasnifi mantığı kullanılmıştır. Oldukça meşakkatli bir çalışma türü olan yazma eser kütüphanelerinin modern katalogları üzerine çalışan uzmanların bizim bu makalede tartıştığımız problem açısından öne çıkardıkları en belirgin husus kullanılan tasniflerin bir standardının olmaması ve hangi yöntemin takip edildiğinin çoğu kere açıklanmamasıdır.⁴⁷ Biz de bu makale için incelediğimiz kataloglarda Dewey sistemini kullanan örnekleri,⁴⁸ XIX. yüzyıl Osmanlı kütüphane kataloglarına benzeyen⁴⁹ ya da daha serbest tasnifler kullanan çalışmaları⁵⁰ gördük.

Öncelikle XIX. yüzyıl defterleri ve fihristleri ile Cumhuriyet dönemi kataloglarının en azından bir kısmının kullandığı ilim başlıklarının veri tabanının çıkarılması, ilim dallarına verilen tüm alternatif karşılıkların tespit edilmesi yerinde olur. Bunun yanında özellikle dijital kataloglama veri tabanları için eserlerin yazıldıkları ilim dalları hakkında yeni bir konu başlığı sistemine gidilmesi

47 Mesela bkz. Hüseyin Türkmen, *Türkiye'de Yazma Eser Kataloglarının Tarihsel Gelişimi ve Analizi: (1923-2006)*, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 53, 67, 69, 74,

48 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi El Yazması Eserler Kataloğu*, Abdullah Ceyhan, I-II, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1988, 1994,

49 *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Ali Yardım, I-II, İzmir, İzmir Milli Kütüphane Vakfı, 1992, 1994; Ramazan Şeşen, Cevat İzgi ve Cemil Akpınar'ın hazırladığı Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu (*Fihrisu mahtûtâti Mektebeti Köprülü / Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, I, III, 1986, s. 9, 393-396)

50 *Kubbealtı Vakfı Yazma Eserler Kataloğu*, Şebnem Eryavuz... [ve öte.], proje danışmanı M. Uğur Derman, İstanbul, Kubbealtı Vakfı, 2021.

gerektiğini ve mevcut kataloglardaki bilgilerin yenilenmesine ihtiyaç duyulduğunu, mevcut karmaşadan bu yolla çıkılabileceğini düşünüyoruz. Halihazırda cetveller olarak hazırlıkları devam eden önerimiz Ali Fethi Bey’in sunduğu modelin İbnü’l-Ekfânî, Molla Lütfi, Taşköprülüzâde gibi müelliflerin tasnifleriyle birleştirilmesi ve birtakım tadillerle yeni bir bölümlemeyi öne çıkarmaktadır. Bu modelde üst ilim dallarına ana kodlar verilmesi, alt ve daha alta uzanan hiyerarşide her bir bilgi sahasına bir kod verilmesi önerilmektedir. Böylece dijital kataloglama çalışmalarında eserler için en isabetli ilim sahasının anahtar kelime olarak yazılması hedeflenmektedir. Daha çok dijital kataloglamaya yönelik konu başlıkları ve anahtar kelime olarak kullanılacak bir perspektif sunan önerimiz matbu kataloglamada da anahtar kelime ve çalışmanın sonunda bunlarla uyumlu bir fihrist şeklinde kullanılabilir. Bu modelde hazırlanan cetvellerde ilim dallarının Arapça adları, Türkçe karşılıkları ve İngilizce karşılıklarının tek tek yazılması ve böylece ikincil araştırmalarda bir ilim dalına çok fazla karşılıklar verilerek ortaya çıkan kavram kargaşasından bir nebze uzaklaşılması amaçlanmaktadır. Öte yandan yazma eserler mirasımızın yüzyıllar içinde ilim dallarına göre ve farklı telif türlerine göre dağılımının yapılması ve hangi dönemde hangi ilim dallarında ne oranda üretim yapıldığı gibi veriye dayanan araştırmaların daha sağlam bir zeminde hazırlanmasına katkı sunulması hedeflenmektedir.

Kaynakça

Ali Fethi Bey, *el-Asârü'l-Aliyye fî Hazâini'l-Kütübi'l-Osmâniyye*, Beyazıt Umûmî B5092, B5093.

Arıcı, Mustakim, “Temel Problemler Ekseninde Tasnîfü'l-ulûm ve Enmûzecü'l-ulûm Literatürleri”, *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik, 2019.

Bayraktar, Mehmet, “İbn Miskeveyh”, *DİA*, XIX.

Cunbur, Müjgan, “Kütüphane Vakfiyelerinde İlimlerin Sınıflandırılması”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 19/4, 1970.

Çiçek, Mehmet, “Mehmed Şah Fenârî ve Enmûzecü'l-ulûm'u”, *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul, Klasik, 2019.

Defter-i Kütübhâne-i Ayasofya, Dersaadet, Mahmûd Bey Matbaası, 1304.

Defter-i Kütübhâne-i Beşir Ağa, Dersaadet, İstanbul, [t.y.].

Defter-i Kütübhâne-i Dâmâd İbrahim Paşa, Dersaadet, Atik Zabtiye Sokağında 63 Numaralı Matbaa, 1312.

Defter-i Kütübhâne-i el-Hâcc Selim Ağa, Dersaadet, Artin Asaduryan Basımevi, 1310.

Erünsal, İsmail, “Katalog”, *DİA*, XXV.

_____, “Kütüphane”, *DİA*, XXVII.

_____, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018.

_____, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, 3. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2020.

Fayda, Mustafa, “Vâkıdî”, *DİA*, XLII.

Fazlıoğlu, İhsan, “İznik’te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî: el-İthâfü’s-Süleymânî fi’l-ahdi’l-Orhânî Dâvud el-Kayserî”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV/1, 2017.

Fazlıoğlu, Şükran, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması: El-Metâlib el-ilâhiyye fi mevzûât el-ulûm el-luğaviyye / Tokatlı Hasanoğlu Lütfullah (Molla Lütfi)*, eleştirel metin ve inceleme Şükran Fazlıoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012.

Gohlman, William, E., *The Life of Ibn Sina: A Critical Edition and Annotated Translation*, Albany, New York, State University of New York Press, 1974.

Gutas, Dimitri, “The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism”, *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, ed. Gerhard Endress, Leiden & Boston, Brill, 2006.

Hamâde, Muhammed Mâhir, *el-Mektebât fi’l-İslâm ve tetavvuruhâ ve mesâiruhâ*, 3. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1981.

Halife, Şa‘ban Abdülaziz, *el-Kütüb ve’l-mektebât fi’l-usûri’l-vustâ: eş-Şarku’l-müslim, eş-Şarku’l-aksâ*, Kahire ed-Darü’l-Mısriyyetü’l-Lübnaniyye, 1997.

_____, *el-Kütüb ve’l-mektebât fi’l-usûri’l-kadîme*, Kahire, ed-Dârü’l-Mısriyyetü’l-Lübnâniyye, 1997.

el-Hamevî, Yâkût, *Mu‘cemü’l-üdebâ: İrşâdü’l-erib ilâ ma‘rifeti’l-edîb*, thk. İhsan Abbâs, VI, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1993.

Hirschler, Konrad, *Medieval Damascus: Plurality and Diversity in an Arabic Library: the Ashrafiya Library Catalogue*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016.

İbn Bihrîz, *Hudûdü’l-mantık*, nşr. M. Tâkî Dânişpejûh, Tahran, Encümen-i Felsefe-i İrân, 1978/1357.

İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, thk. Nizar Rıza, Beyrut, Dârü Mektebeti'l-Hayat, [t.y.].

İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsıd ilâ esne'l-makâsıd*, nşr. Jan Justus Witkam, Leiden, Ter Lugt Pers, 1989.

İbnü'l-Mukaffa', *el-Mantık*, nşr. M. Tâkî Dânişpejûh, Tahran, Encümen-i Felsefe-i İrân, 1978/1357.

İş, Yusuf b. Reşid, *Kütüphânehâ-yı umûmî ve nîme-i umûmî-yi Arabî der kurûn-i vustâ: (beyne'l-nehreyn, Suriyye ve Mısr)*, çev. Esedullah Alevî, Meşhed, Âsitân-ı Kuds-i Razavî, 1994/1372hş.

Manguel, Alberto, *Okumanın Tarihi*, çev. Fusun Elioğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Muhammed b. İshak Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: T.Y.E.K.B.Y, 2019.

Toderini, Giambattista, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Türkmen, Hüseyin, *Türkiye'de Yazma Eser Kataloglarının Tarihsel Gelişimi ve Analizi: (1923-2006)*, İstanbul, Kitabevi, 2007.

Şîrâzî, Kutbüddin, *Dürretü'l-tâc li gurreti'd-Dûbâc*, thk. S. M. Meşkeve, 2. bs., Tahran, İntişârât-ı Hikmet, 1986/1365hş.

Yazma Bağışlar, nr. 252, 2277, 2742.

Yılmaz, Malik - Baykan, İbrahim Göksel, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım: Devr-i Hamîdî Katalogları*, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2018.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

